

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2008/09, II. (tavaszi) félév

Héber irodalom- és tudománytörténet

BBN-HEB-242

Koordinátor: Koltai Nelli

Az előadás helye: Múzeum krt. 4/F, 232

Időpontja: péntek 10–11:30

Komoróczy Géza

Héber nyelvű történeti irodalom a (késő-ókor-), közép- és kora-újkorban

09/03/27

Prae- / proto- / para-történetírás:

Agáda: a ךַּתנ"ך-ban (stb.) szereplő – fiktív vagy valóságos – eseményekre reflektáló irodalom

הגדה של פסח

Történeti eseményekre reflektáló középkori–kora-újkori irodalom: קינה, סליחות (liturgikus szövegek),¹ Memorbuch (מעמורבוך), פנקס (jegyzőkönyv), útleírás (מסעות), személyes emlékirat (זכרון / זכרון),² napló (יומן) stb. Olykor a מגלה cím is megjelenik

Szórakoztató irodalom (sok valós történeti elemmel) מעשה־בוך / *Mayse Bukh* (I: történetek a Talmudból és a midrásokból az עין יעקב nomán; II: R. Samuel és R. Júda he-Haszid életéről, a ספר חסידים nyomán; III: RASI, RAMBAM stb. életéről, zsidó életből) (jiddis, a XVI/XVII. sz. fordulója óta). – Irodalmi párhuzamai, részben mintái / forrásai: Aulus Gellius, *Attikai éjszakák*, *Gesta Romanorum*,³ Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*⁴ stb.

Apokalyptikus irodalom: *Széfer Zerubbábel* / Zerubbábel-apokalipszis, *Nisztarot R. Simeon bar Johaj* (נסתרות דרשב"י)⁵ (a muszlimok hódításai Mezopotámiában)

¹ Magyarországhoz fontos: קינה על גזירת טירנה (1494); lásd S. J. S. & K. G., *Héber kútforrások*, p. 251 skk., no. 59.

² Ilyen, például, Jozsef ben Gerson Rosheim (1478 k.–1554) németországi *stadlân* emlékirata, ספר המקנה, 42.3.Jos.2. A szerzőhöz lásd *Héber kútforrások*, p. 258 skk., no. 60.

³ Magyar fordítása: Boronkai Iván (1965)

⁴ Magyar válogatása: Madas Edit (1990).

⁵ Abba Hillel Silver, *A History of Messianic Speculation in Israel. From the First through the Seventeenth Centuries* (New York: Macmillan, 1927; Boston: Beacon Press, 1969); Martha Himmelfarb, *Ascent to Heaven in Jewish and Christian Apocalypse* (Oxford – New York: Oxford University Press, 1993). – Israel Lévi, “L’Apocalypse de Zorobabel et le roi de Perse Siroès”, *Revue des Études Juives*, 68 (1914), pp. 129–160; 69 (1919), pp. 108–121; 71 (1920), pp. 57–65; Elisabeth Campagner, “Eine jüdische Apokalypse des 7.

Levezetés: **אגרת** a) missilis levelek (kairói Geniza: másolatok); b) a héber irodalmi hagyományba bekerült levelek; a levél mint irodalmi / közzési forma (RAMBAM, **אגרת תימן**). Például, Sabbetaj Cvi magyarországi hatásáról a gyér egyéb adatokat levelek egészítik ki⁷
Históriás ének: Thököly kurucainak vérengzése Magyar-Brodban (1683)⁸

J e g y z é k e k , n a i v t ö r t é n e t m o n d á s

Josze ben Halafta, tanna (i. sz. II. sz., Szepphorisz), **סדר עולם** (zsidó) világtörténelem, I: a teremtéstől a Jordánon átkelésig; II: Zekharja meggyilkolásáig; III: a templom lerombolásáig; “IV” (c. 30): a perzsa kor (összesen 34 év!), a “Bar Kokhba” (*recte*: Kosziba!) felkelésig. Itt szerepel először a zsidó világeóra, a **לבראת עולם** / *ab creatione mundi* / *anno mundi* / A. M. időszámítás⁹ (amely azonban csak Európában váltotta fel a Szeleukida éra szerinti kelteztést¹⁰). A könyvet nevezik így is: **סדר עולם רבא** megkülönböztetésül a **סדר עולם זוטא** c. késő-középkori (XV–XVI. sz.) értekezéstől; c. 1–6: 50 nemzedék Ádámtól Jehojákinig; c. 7–10: 39 nemzedék a babylóni exilarchátus végéig (i.sz. 520: II. Mar Zutra elhagyja Babylóniát)

תענית מגלת העניית “Böjt-tekercs”: 36 fél-ünnep (a naptár szerinti sorrendben), többségükben olyan napok, amelyeken a második templom, kivált a Makkabeusok korában a zsidók győzelmet arattak, ezért ezeken a napokon tilos böjtölni vagy gyászolni és **הספד**-et mondani

Eldad ha-Dáni (a névhez lásd Num. 11,26, az első próféta), **כתב / כתאב אלדר** / **ספר** kalandos elbeszélés Dán, Naftáli, Gád és Asér törzsek királyságáról Havila földjén (Gen. 2,11: arany!),¹¹ a világ többi részétől a Szambatjon folyó választja

Jahrhunderts? Kaiser Heraclius als Antichrist?” *Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, no. 5 (September, 2002) (<http://www.inst.at/trans/5Nr/campagner5.pdf>) [42.2.Zer.1.]. – Bernard J. Bamberger, “A Messianic Document of the Seventh Century”, *Hebrew Union College Annual*, 15 (1940), pp. 425–431; Bernard Lewis, “An Apocalyptic Vision of Islamic History”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 13 (1950), pp. 308–338; uő, “On That Day: A Jewish Apocalyptic Poem on the Arab Conquests”, in: Pierre Salmon, Ed., *Mélanges d’islamologie. Volume dédié la mémoire de Armand Abel* (Leiden: E. J. Brill, 1974), pp. 197–200; Brannon M. Wheeler, “Imagining the Sasanian Capture of Jerusalem”, *Orientalia Christiana Periodica*, 57 (1991), pp. 69–85 (NB: más datálással); Wuter J. van Bekkum, “Jewish Messianic Expectations in the Age of Heraclius”, in: Gerrit J. Reinink & Bernard H. Stolte, Eds., *The Reign of Heraclius (610–641): Crisis and Confrontation* (Leuven: Peeters, 2002), pp. 95–112.

⁶ Benne négy zsidó messianisztikus mozgalom története (Fez, Lyon, Córdoba, Jemen), és az önjelölt messiásokot határozottan örülteknek nevezi.

⁷ Lásd *Héber kútforrások*, p. 663 skk., no. 158.

⁸ *Héber kútforrások*, p. 790 skk., no. 190.

⁹ A világ teremtésétől a (második) templom lerombolásáig (NB: ott: i.sz. 68) 3828 év, ezért a teremtés: i.e. 3760

¹⁰ Héberül: **מנין יוני / לשטרות / מנין שטרות**.

¹¹ Havila // Harali, ehhez K. G., “Harali, a mitikus aranyország”, in: uő, *A šumer irodalmi hagyomány* (1979), pp. 281–304.

el, hajótörés juttatta őket ide, megmenekültek a kannibáloktól stb. – Irodalmi párhuzamaihoz lásd a János pap országa / Atlantisz / Cucania / Schlaraffenland / Eldorádó stb. történeteket¹²

Joszf ben Gorion ha-Kohén (fiktív szerzőnév: a zsidó háború egyik tábornokának neve), ספר יוסיפון *Joszippon* (D-Italia, X. sz. első fele): kiinduló pontja: Gen. 10; bizánci horizont; Josephus Flavius, *Antiquitates* és *Bellum Judaicum*, továbbá egy Nagy Sándor-regény latin változatai nyomán. RASI óta Josephusnak tulajdonítják. Két változata: rövidebb (6 könyv): בן גוריון; és hosszabb (97 fejezet): יוסיפון (Tam ibn Jahja 1510. évi konstantinápolyi kiadása)¹³

Kazár levelezés: Haszdáj / Hiszdáj ben Jichak ben Ezra ibn Saprut – III. Abd al-Rahmán al-Nászir cordobai kalifa (912–961) kancellárja és a zsidó közösség vezetője – levélváltása Joszf kazár királlyal,¹⁴ benne a kazárok / kazár kagáni udvar zsidó hitre térésének története. NB: az irodalmi hagyományból, de nem fiktív¹⁵

Ahimaac (אהימעץ) ben Paltiel krónikája (D-Itália – Szicilia) (X. sz. vége, Menahém ben Binjamin kiegészítéseivel, 4814 / 1054). Csodálatos / mesés történetek

Középkor: a szóbeli tan hagyományozása

Serira ben Hanina / Serira Gáon (906–1006) pumbeditai gáon (987): Jaakov ben Nisszim (Kairuván) kérdése a gáonhoz és fiához (Haj b. Serira / Haj Gáon, megh. 1038): “Hogy történt az, hogy a Misna le van írva?” (כיצד בכתבה (המשנה)). A válasz közli a tudósok (babylóni gáonok és exilarchák stb.) sorát a XI. sz. első harmadáig

Jerahmeel ben Selomo, Krónika (É-Itália, XII. sz.): “világkrónika”, a Makkabeusok koráig.¹⁶ Részben verses, ritmusos (arab metrumok), rímek

Az első kereszties hadjárat / גזירות תתנ"ו (1096–1099) krónikái: Slomo ben Simson / Simeon (*incipit*: ועתה אספר גלגול הגזירה)¹⁷ (1140 k.); Eliezer ben Nátán / ראב"ן (Mainz)¹⁸ (*incipit*: ויהי בשנת ארבעה אלפים / cím: גזירות תתנ"ו קונטרס)¹⁹ stb.²⁰

Abraham ben David ha-Lévi / ibn Daud (*floruit* 1160 k.) (Toledo), Széder / Széfer ha-kabbála (ספר הקבלה / סדר), függelékben: זכרון דברי רומי (Romulustól

¹² Turóczi-Trostler József, “János pap országa”, in: uő, *Magyar irodalom, világirodalom. Tanulmányok*, I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), pp. 217–264.

¹³ Kritikai kiadása (David Flusser): 42.2.Jos.1./I-II.

¹⁴ Lásd *Héber kútforrások*, p. 68 skk., no. 2–3.

¹⁵ Lásd *Héber kútforrások*, p. 69, n. 12. (Uo., p. 122–123, KIADÁS – IRODALOM, a kereszties hadjáratok héber forrásainak irodalma.) További irodalomhoz vö. **61.4.6.**

¹⁶ **42.2.Jer.1.**

¹⁷ *Héber kútforrások*, p. 122 skk., no. 10.

¹⁸ Személyéhez (egy más jellegű szöveghez kapcsolódóan) lásd *Héber kútforrások*, p. 129 skk., no. 11.

¹⁹ A קונטרס etimológiája: קרטיס < χάρτης, ‘írás’, ‘okirat’, ‘dokumentum’.

²⁰ Egy friss kritikai kiadáshoz lásd **61.1.2.MGHH.1.**

Muhammadig!). A történelem felosztása: korszakok (סדר) és nemzedékek (דור). Jézus a második templom építésének 299. évében, a Makkabeusok 51. évében.²¹ NB: ő adja a “négy rabbi” történetét

Efraim ben Jakov (1132–1196) (Bonn): (Blois, 1171); a második és harmadik kereszties hadjárat krónikája: ספר זכרונות דברי הימים / ספר זכירה

Abraham ben Slomo Zakut / Zacuto (1452–1515 k.), asztronómus (az *astrolabium* tökéletesítője,²² a nagyjelentőségű הגדול החיבור, ‘a nagy együttállás’ szerzője): ספר יוחסין (1504),²³ ‘nemzedékek könyve’ (a szóbeli tan hagyományozóinak sora), Serira Gáon, Abraham ibn Daud nyomán, szigorúbb rendszerben. Külön fejezetben más népek története és tudományos eredményei

Gedalja ben Joszéf ibn Jahja / Ibn Yihyah (1515–1587), שלשלת הקבלה,²⁴ ‘a hagyomány láncolata’, nagy rabbinikus és egyéb olvasottság alapján, sok életrajzi adattal és hozzájuk fűzött kis történettel. I: A zsidó nép története a teremtéstől a jelenkorig; II: vegyes tartalmú leírások angyalokról, szellemekről, égről (az égi szférákról is), poklóról, pénzekről, az embrióról, gyógyításról stb.; III: Más népek (görögök, rómaiak, arabok, “keresztények”: a pápák stb.) története a teremtéstől saját koráig

Slomo ibn Verga (a XV. sz. második fele–a XVI. sz. első negyede), Spanyolország–Portugália: שבט יהודה (1520 e.), a zsidók üldöztetések története, a második templom pusztulásától saját koráig, számozott sorrendben.²⁵ Egy megjegyzése szerint a krónikák olvasása keresztény szokás

Renaissance: a nem zsidó történelem beszivárgása

Joszéf ben Caddik (XV. sz. utolsó évtizedei), Arévalo (Spanyolo.), קצור זכר צדיק, világkrónika, 1487-ig; az első 2 évezredben csak bibliai események; azután hivatkozik nem zsidó eseményekre is. Róma alapítása a 4. évezredben, Hizkijjáhu idején. Jézus a Nagy Szanhedrin 6. nemzedékében (דור)

Samuel Usque (XVI. sz.) spanyolországi eredetű portugáliai marrano *Consolação às tribulações de Ysrael* (Ferrara, 1553; Amsterdam, 1599).²⁶ Portugál nyelve ellenére kihagyhatatlan a zsidó történetírásból. Doña Gracia Nasinak ajánlotta. Célja a marranók visszatérítése volt. Beszélgetés három pásztor között: Zicareo (Zekharja, az “emlékező”), Numeo (Náhum, a “vigasztaló”, Ycabo (Jákob: a

²¹ NB: A bibliai / hagyományos évszámokat figyelembe véve is súlyos anakronizmus mindkettő, s egymással sincsenek összhangban; de vö. fentebb a סדר עולם adatát a perzsa korra vonatkozóan.

²² Vasco da Gama tanácsadója.

²³ Magyar vonatkozású adataihoz lásd *Héber kútforrások*, p. 264 skk., no. 62.

²⁴ *Héber kútforrások*, p. 457 skk., no. 107.

²⁵ A 35. sz. üldöztetést (גזירה) (Buda) lásd *Héber kútforrások*, p. 268 skk., no. 63.

²⁶ Új kiadásban: Samuel Usque, *Consolação às tribulações de Israel*, ed. Yosef Hayim Yerushalmi & José V. de Pina Martins (Série de cultura portuguesa das edições da Fundação Calouste Gulbenkian) (Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 1989); angolul: Martin A. Cohen, *Consolation for the Tribulations of Israel* (Judaica. Texts, II/1) (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 5725 / 1965).

zsidó); utóbbi mondja el a zsidók történetét. Az első kiadást az inkvizíció megsemmisítette

Azarja / Bonaiuto ben Mose de' Rossi (1511–1578),²⁷ מאור עינים (Mantua, 1573): a nagy ferrarai földrengés (1571) hatása alatt kezdte írni. I: részletes leírást ad róla élményei és latin, olasz források alapján; a földrengés 10 napját a város lakóival együtt a szabad ég alatt töltötte, és találkozott egy keresztény tudóssal, aki Ariszteasz leveléről (a LXX fordításának története) érdeklődött tőle; II: héberre fordítja (rövidítve) A. levelét; III: a zsidó történelem görög (latin fordításban), latin és olasz források alapján, több mint 100 nem zsidó szerzőt idéz, keresztény szerzőket (Sevillai Isidorus, Aquinói Szt. Tamás), Dantét, Petrarcat stb. is. A kritikai egybevetést a bibliai részekenél mellőzi, de a talmudi stb. történelemnél alkalmazza. Kiigazítja a perzsa kor kronológiáját, és általában koncentrálna a kronológiára (A. M.). A könyvet a zsidók körében tiltották 25 évnél fiatalabbnak, de a *haszkála* klasszikusként használta

Élijáhu ben Elkána Capsali (1483 k.–1555) kandiái²⁸ (Kréta) rabbi: סדר אליהו זוטה (1523), az Ottomán birodalom története,²⁹ különös tekintettel a zsidókra, olvasmányos, szinte novellisztikus

Joszéf ha-Kohén ha-Rofe (1496–1578): דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר³⁰ – Másik könyve: עמק הבכא.³¹ Ez a könyv a klasszikusa a szenvedéstörténeti zsidó történelemszemléletnek. Fontos részlete, hogy a zsidók kiűzetését Magyarországról I. (Anjou / Nagy) Lajos korában – a konszenzustól eltérően – a nagy pestisjárvány idejére (1348) teszi³²

Kora-újkor: tudományos módszerek

David ben Slomo Ganz / Gantz / Gans (1541–1613), a prágai Löw rabbi (MAHARAL) tanítványa, komoly csillagász és matematikus: צמח דוד.³³ A könyv, amelynek első kiadása még életében megjelent (Prag, 1592), I. részében a zsidó történelmet tárgyalja, a II. részben más népek történetét, a kortárs német krónikás irodalom stb. alapján.³⁴ Ő tekinthető az első módszeres zsidó történetírónak

Prágai héber krónika (a XVII. sz. eleje): ismeretlen szerző, egyetlen kézirat. Annales; fontos adatok Magyarországról,³⁵ t. k. Méir Pfefferkorn négy hónapnyi Talmud-előadásai Budán³⁶

Nátán Nata ben Mose Hannover (?–1683), יון מצולה, 'mélység iszapja'³⁷ (Velence, 1653): Volhyniából menekült Bohdan Chmielnicki zsidó-mészárlásai idején;

²⁷ Salomone de' Rossi (a zeneszerző) rokona.

²⁸ Ma: Iraklion.

²⁹ Lásd *Héber kútforrások*, p. 277 skk., no. 67.

³⁰ *Héber kútforrások*, p. 414 skk., no. 105.

³¹ *Héber kútforrások*, p. 450 skk., no. 106.

³² #106 (1).

³³ Jer. 23,5.

³⁴ *Héber kútforrások*, p. 491 skk., no. 116.

³⁵ *Héber kútforrások*, p. 537 skk., no. 124.

³⁶ #124 (2).

- Thököly kurucái ölték meg Magyar-Brodban.³⁸ A könyv a volhyniai eseményekről szól, személyes hangon³⁹
- Joszéf ben Jichak Szambari / Qátája (1640–1703): **דברי יוסף** az iszlám kezdetétől 1672-ig tárgyalja főként az egyiptomi zsidók történetét. Egy mondatot szentel Buda török elfoglalásának a mohácsi csata után⁴⁰ (Buda kulcsait a zsidók adták át a szultánnak)⁴¹
- David Conforte (ca. 1617–1690), **קורא הדורות**, „Gelehrten-geschichte”(1677): a Talmud utáni kor szerzőinek krónikája; először ő állította össze (betűrendben) a toszafisták
- Jichak Hajjim Cantarini ha-Kohén (1644–1723), **פחד יצחק** (Padua, 1684). (Buda 1684. évi sikertelen ostroma Paduában a zsidók ellen gerjesztette a lakosságot, a könyvecske a paduai és budai események párhuzamára épül⁴²
- Tevil Schiff / David ben Mose von Rheindorf (?–1692 u.) David Ganz krónikáját egy újabb kiadásban rövid eseménytörténeti jegyzetekkel egészítette ki az 5352. évtől (1592) az 5452. évig (1692)⁴³
- Jichak Schulhof / Schulhof Izsák (1645/1648 k.–1733),⁴⁴ **מגלת אובן**, Buda 1686. évi ostromáról.⁴⁵ Ugyanerről a tárgyról bonyolult, mesterkéltszerű verset is írt (**קינה גדולה על חורבן אובן**), a magyarázatában aprólékos eseménytörténeti részletekkel,⁴⁶ és gyászéneket szentelt felesége és halálának (**קינה על הריגת אשתו ובנו**),⁴⁷ amely énekhez életrajzi, történeti magyarázatokat fűzött
- Jehiél ben Slomo Heilprin (1660–1746), minszki rabbi, **סדר הדורות** (Karlsruhe, 1769): I: kronológia a teremtéstől az első keresztes hadjáratig; II: a tannák és amorák életrajza, nevük betűrendjében; III: héber szerzők és műveik jegyzéke, betűrendben, a jelenkorig. A II. rész az első zsidó – mondjuk így – irodalmi lexikon

Magyarországi kuriózumok a XIX. századból:

- Ejzik Tirna / Nagyszombati Izsák / Isaac Tyrnau (a RIT) (ca. 1380/1385–1450) leánya (Hanna) és a zsidóvá lett herceg⁴⁸
- Abraham H. Kohn,⁴⁹ **ימי צרה ומהומה מהשטף הבורא והעצום בעיר אובן ישן** / *Schilderung der Schreckenstage zu Alt-Ofen durch die verheerende Donau-*

³⁷ Ps. 69,3.

³⁸ Lásd *Héber kútforrások*, p. 806, n. 106 sk.

³⁹ A könyv részleteit felhasználta Isaac Bashevis Singer a *Sátán Gorajban* c. regényében (1935).

⁴⁰ *Héber kútforrások*, p. 775 sk., no. 186.

⁴¹ A kérdés megvitatása és további irodalom uo., #105 (11).

⁴² *Héber kútforrások*, p. 814 skk., no. 192.

⁴³ *Héber kútforrások*, p. 852 skk., no. 195.

⁴⁴ Életéhez lásd *Héber kútforrások*, p. 827 sk., no. 193 (a korábbi irodalommal).

⁴⁵ Magyarul: Jólesz László (1979, 1981²).

⁴⁶ *Héber kútforrások*, p. 831 skk., no. 194.

⁴⁷ *Héber kútforrások*, p. 827 skk., no. 193.

⁴⁸ Lásd *Héber kútforrások*, p. 195, n. 4.

⁴⁹ Az óbudai zsidó iskola tanítója (*Normallehrer*).

Überschwemmung am 13, 14 und 15 März 1838 (Ofen, 1838) (verses elbeszélés, prózai német fordítással)
Óbudai névtelen zsidó krónikás⁵⁰ az 1838. évi árvízről⁵¹

A zsidó történetírók annotált katalógusa (máig nélkülözhetetlen!):

Moritz Steinschneider, *Die Geschichtsliteratur der Juden in Druckwerken und Handschriften*, I: *Bibliographie der hebräischen Schriften* (Frankfurt .M.: J. Kauffmann, 1905)

A zsidó történetírás elméletéhez:

Heinrich Graetz (1817–1891), *The Structure of Jewish History and Other Essays*, ed. Ismar Schorsch (Moreshet, 3) (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1975)

Salo Wittmayer Baron (1895–1989), *History and Jewish Historians. Essays and Addresses* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1964)

Ismar Schorsch, *From Text to Context: The Turn to History in Modern Judaism* (The Tauber Institute for the Study of European Jewry Series) (Hanover – London: Brandeis University Press – University Press of New England, 1994)

Yosef Hayim Yerushalmi, *Zachor. Jewish History and Jewish Memory* (Seattle – London: University of Washington Press, 1982, 1996²) / *Záchor: Zsidó történelem és zsidó emlékezet* (Osiris Könyvtár) (Budapest: Osiris Kiadó, 2000)

Michael Brenner, Anthony Kauders, Gideon Reuveni & Nils Römer, Hrsg., *Jüdische Geschichte lesen. Texte der jüdischen Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert* (München: C. H. Beck, 2003)

A történelemfilozófiához: “lachrymose conception of Jewish history”

“könnytől áradó”⁵² / panaszkodó / fájdalmas / siralmas zsidó történetírás / szenvedéstörténeti történetírás

A fogalomhoz (elutasítólag): Salo Wittmayer Baron⁵³

Európai országok nevei a zsidó történetírásban

Az európai országok nevét⁵⁴ a zsidó írásbeliségben, ókori hagyományoknak és a középkori zsidó szokásoknak megfelelően, a Biblia népneveihez igazították.⁵⁵

⁵⁰ Alighanem ez is Abraham H. Kohn.

⁵¹ Lásd Schweitzer József magyar fordítását in: **08.Mar.3.**, új lenyomatban: **75.Schw.1.**

⁵² A kifejezés egy XIII. századi olasz ferences költő, Jacopo da Todi himnuszában szerepel: “Stabat mater dolorosa / juxta crucem lacrimosa”, magyarul: “Áll az anya keservében / sírva a kereszt tövében...” (Babits Mihály) / “Áll a fájdalomnak anyja, / Kín az arcát könnybe vonja...” (Sík Sándor). – A himnusz a XV. sz. óta a római katolikus liturgia része.

⁵³ Lásd Ismar Schorsch, “The Lachrymose Conception of Jewish History”, in: uő, *From Text to Context* (Hanover – London: Brandeis University Press – University Press of New England, 1994), pp. 376–403.

⁵⁴ Részlet egy készülő tanulmányomból.

Bábel kódolt neve *Sésak* volt,⁵⁶ a Szeleukidáké, majd pedig Rómáé, a Holt-tengeri tekercekben, *Kaszdim*, “káld(eus)”, egyenes értelemben Babylónia neve. A kódolt középkori héber népnevek párhuzamba állíthatók a görög–római–középkori Európában elterjedt tudós eljárással (ethnográfiai toposz), amely a rendre feltűnő keleti barbár népcsoportokat az antik történeti irodalomból ismert népnevekkel illetve, szkítha, párthus, hun, avar vagy turk stb. volt minden lovas nép, amely Közép-Ázsia–Dél-Oroszország felől jött stb., a magyarok is.⁵⁷ A héber irodalomban *Askenáz* az európai – Olaszországtól északra eső – zsidó világ, *Szefarád* a nyugat-európai (Hispania). Az ókorban Róma, majd keleti örököse, Bizánc – és tágabb értelemben az egész keresztény világ – *Edom* lett, a nevet később szűkebben a német-római császárságra használták.⁵⁸ Franciaországot *Carfat*-nak nevezték, egy ókori föníciai városról (*Cárefat* / Szarepta),⁵⁹ amely nyugatinak számított. Görögország (az Oszmán-török birodalomban: Rumélia) *Jáván*, Örményország / Törökország / Konstantinápoly *Úc*,⁶⁰ másképpen az örmények *Amalék*, a törökök *Tógar* / *Tógarma*, a muszlimok *Jismaél*. Jemen neve *Témán* volt. Askenáz apja, *Gomer*, olykor Germania helyett szerepelt. A csehek, és tágabb értelemben a szláv népek, népi szómagyarázattal, a latin *sclavi* héber ekvivalensével, a *Kenáan* / *Kanaán*⁶¹ nevet kapták. A keletebbre élő szlávok *Kédar*, a horvátok *Gebal* / *Geval*, a *hrbet* / *gebel* / *dzsebel*, ‘hegy’ szavak egybecsengése alapján. Ukrajna, amelynek többségi vallása a görög-keleti kereszténység, *Jáván*. *Ézsau* hol a keresztény országokat jelentette, a kora középkorban különösen Bizáncot, hol meg az arabokat.⁶² Angliát így hívták: “sziget a tengerben” / Szigetország (*ijjé ha-jam*) vagy “a föld legszéle (*kecé ha-árec*).⁶³ Ausztria: *Széir ha-hori* vagy *benei Hét*, “Hét fiai”; csak a XX. században tudtuk meg, hogy ezek a biblikus kifejezések⁶⁴ tulajdonképpen mit jelentenek eredetileg: az első Elő-Ázsia i. e. harmadik–második évezredi hurri népességét, a második az i. e. második évezredi Hatti (a hettiták) kanaáni utódállamait, a hettiták éppen ennek nyomán kapták mai nevüket; a középkorban az osztrák zsidókat a *benei Hét* elnevezéssel különböztették meg a Rajna-vidék zsidó lakosságától: előbbieket keményen ejtették a héber *hét* (ת) betűt (*ch*), az utóbbiak lágyan (*h*). A középkorban a világ, amelyben zsidók éltek, két szembenálló félre tagolódott:

⁵⁵ Samuel Krauss, “Die hebräischen Benennungen der modernen Völker”, in: Salo W. Baron & Alexander Marx, Eds., *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut, 1874–1933* (New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1935), pp. 379–412.

⁵⁶ Jer. 25,26 stb.

⁵⁷ Hóman Bálint, “A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban” (1917), in: uő, *Történetírás és forráskritika* (Historia incognita, I, no. 6) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2003), I, pp. 185–237.

⁵⁸ Az ókorban Edom a római birodalom volt; az elnevezést a német-római császárság örökölte.

⁵⁹ I. Reg. 17,9 sk. stb.

⁶⁰ Jób k., 1,1.

⁶¹ Vö. Gen. 9,25: “szolgák szolgája”.

⁶² Érdeemes megjegyezni, hogy Ézsau a Bibliában Jákob (a zsidók) fivére volt.

⁶³ Deut. 28,64.

⁶⁴ Gen. 23,3 stb.

Edom és Jismaél. Alkalmilag felbukkan középkori szövegekben Élám neve is, a görög *Elümaisz*, kisebb módosítással *Alemanijja* lett: *Alemania* / Németország. A XX. században – most már hangsúlyosan csak mint biblikus irodalmi allúzió – *Amálék* a zsidók legfőbb ellenségének neve: a nemzetiszocialista Németországé.

A zsidó szerzők Magyarországot gyakran nevezték *Hágár*-nak.⁶⁵ A névadást magyarázhatja a *Hágár* és a *Hungaria* hasonló hangzása, egybecsengése, de nem zárható ki az sem, hogy közrejátszott benne a korai magyarokról mint ázsiai / török népről (onogur) kialakult elképzelés is. Nyugat-Európában a muszlimokat szívesen nevezték Hágárnak / Hágár leszármazottjainak, ezek közé tartozott Jismaél / Izmael, közéjük tartoztak az ő kevésbé ismert és alig emlegetett utódai⁶⁶ (*ismaelitae*). Némelyek ide sorolhatták a magyarokat is; a Sankt Gallen-i kolostor évkönyveiben, amelyek a VIII. század elejétől kezdve tartalmazznak feljegyzéseket, az egyik szerkesztő, IV. Ekkehard (?–1060 k.) kifogásolja, hogy a magyarokat *Agareni* néven nevezzék. Nincs utalás rá a történeti irodalomban, de könnyen elképzelhető, hogy Ábrahám patriarcha ágyasának neve a rokonság asszociációját is felkeltette. Ejzik Tirna a XV. század első felében már Magyarországon is magától értetődően használja a magyarok / Magyarország *Hágár* elnevezését.

09/03/26/KG

⁶⁵ Kohn Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (Budapest: Zilahy Sámuel, 1881; reprint, Budapest. Akadémiai Kiadó, 1990), pp. 144–159: „»Hagar« mint Magyarország elnevezése”; uő, „Das Land Hagar in der hebräischen-mittelalterlichen Literatur”, *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 30 / NF 13 (1881), pp. 145–161, 193–201.

⁶⁶ Gen. 25,13 skk.